

Lacan'ın kuramı ışığında *insani aile* kavramı ve çocukluktaki temel ruhsal karmaşalar

Özge Soysal

Sen de kimsin? Adlandırma(lar) ve yerin oluşumu

İnsan yavrusunun doğduğu andan itibaren yaşamını sürdürebilmekle ilgili biyolojik yetersizliği ve yaşamak için onu çevreleyenlere, özellikle de yaşamın ilk evrelerinde annesine muhtaç oluşu, diğer canlı türlerinden farklı olarak insan varlığının doğar doğmaz birden çok karmaşayı ve boşluğu deneyimlemesine sebep olur. Bunlardan ilki hiçbir anne sütünün, yaşamla birlikte doğan bu temel insani kaygının ve huzursuzluğun sebebi olan olgunlaşmamışlığı telafi etmeye yetmediği gerçeğidir. Bununla birlikte, yeni doğanın daha ilk aylarından itibaren fark ettiği insana has bir özgünlük vardır: annesinin ilgisine ve bakımına eşlik eden sözcükler. Bu da seslerin ve hecelerin ritmini, tekrarlarını, vurgularını keşfeden insan yavrusunu en erken zamanlarından itibaren ilk muhatabı olan Ötekiyle ilişkilenebilir, ona çağrıda bulunmaya iter. Öteki de varlığı ve yokluğu arasındaki belirgin ve kayboluşlarıyla tamamlanmamış bir öznedir ve elinde bu temel insani ıstırapı hem çözemediğinin hem de çözüme girişiminin bir göstergesi olarak yalnızca sözcükler vardır. Sözcükler eksikliğin bir temsili olduklarından, atılım verildikleri her defasında eksikliği ve kaybı kaçınılmaz olarak yeniden üreteceklerdir. Bunun anlamı konuşan varlığın hem nesnenin gerçeğine doğrudan erişimden vazgeçtiği, hem de artık onu tamamlayacak olanı Ötekiden sözcükler aracılığıyla talep edebilme imkanına sahip olduğudur. İnsan yavrusunun Ötekiye yönelttiği çağrının Öteki tarafından bir talep olarak duyulmasıyla sözcüklerin dünyasına girişi, bundan böyle onu potansiyel bir özne olarak konumlayacak olan Ötekiyi de gösterenlerin hazinesi olarak simgesel Öteki konumuna yükseltecektir.

Ebeveynleri tarafından karşılanan ve adlandırılan çocuk, her türlü yetersizliğine rağmen bir *insan* olarak yani sadece bir bedenden ibaret olmayan *başka* biri olarak karşılanır. Bu başkalığın en güzel örneği, karşılaşılanın beklenenden her zaman farklı olmasıdır ki bu da bizim için önemli olan bir nüansı, karşılaşma anı ve karşılama arasındaki *aralığı* hatırlatır. Her anne baba, bebeğinin gerçeğiyle karşılaşma anında ister sürpriz, şaşkınlık, hayranlık isterse de hayal kırıklığıyla olsun, imgesel ve gerçek arasındaki bir denk olmayışı deneyimler. Bu aynı zamanda bir bebek için de hem doğum travması olarak adlandırılan radikal bir yer değiştirmeyi yaşamamanın hem de ebeveynlerinin deneyimi dolayısıyla algıladığı ilk boşluk haliyle karşılaşmanın zorlu bir anıdır; ileride değineceğimiz memeden ayrılma, kardeş karmaşası ve Oidipus karmaşasından da önce. Aslında bu ilk karşılaşma anının hemen

sonrasında gelen ve ağızdan dökülen ilk sözcükler, özne ve Öteki arasındaki bu indirgenemez boşluğun/aralığın çağrıştırdığı bilinçdışı bir arzudan doğarlar.

Ötekinin arzusundan doğan bu adlandırıcı gösterenler, öznenin doğuşuna izin veren temsil düzleminin de *sıfır* olarak kaydedebileceğimiz bir boşluktan yani temsil-dışından itibaren mümkün olduğunu gösterir. Adlandırıcı gösteren(ler)in insan yavrusunu doğar doğmaz dilde ve anlatıda var etme işlevi, dilin gösteren zincirinin bedenini fizyolojik gerçeğinden ayrışması ve insan varlığının insanileşme sürecine girişte *neyse o olan* gerçeğinden de kopuşu anlamına gelir. Françoise Dolto, gerçeği ancak sezgisel olarak vakıf olabildiğimiz, anlam şemsiyesinin altında bulunmayan, sadece simgesel temsillerle de kavrayamayacağımız bir düzlem olarak tanımlar. Bir insanın hikayesini bilebiliriz, konuştuğu zaman bir özne olarak ona dair birtakım işaretleri, özellikleri keşfedip, tanımlayabiliriz ama bu kişinin Gerçekte kim olduğunu bilebilmemiz mümkün değildir¹. İnsan varlığının neyse o olan gerçeğinden ayrışması, insan için kendisiyle, benzerleriyle ve diğer tüm varlıklarla olan ilişkisinde *bilmesinin imkânsız olduğu* radikal bir başkalığı var eder. Bu radikal başkalığı, bir diğer deyişle karşılaşma anının belirlediği anda *mutlak olarak unutulmuş* ilk etkilerini işaretleyen gösteren, Ötekinin arzusundan itibaren özneyi diğerleri arasında biricik kılan tekil bir niteliktir. Fakat bu nitelik aynı zamanda simgesel adlandırmaların hiçbir zaman tam olarak kapsayamadığı bir gerçeği de barındırdığından, ancak ebeveynlerin söylemindeki bir anlatının içinden kıvamını kazanıp, özneliği işletir hale gelebilir.

İmkânsız olanın, insan varlığının simgeselin müdahalesiyle varlığının gerçeğinden kopuşuyla birlikte temellenmesi, aslında Freud'dan bu yana bildiğimiz kökensel bastırmanın da tanımıdır. Bu, karşılayıcı/adlandırıcı gösterenin karşılaşmanın ilk etkisini yani algılamanın gerçeğinin *izini* Ötekinin alanında bir *yer* olarak kaydedişinin tanımıdır. Freud'un, bebeğin ilk algılarından ve duyumsal deneyimlerinden itibaren oluşturduğu minezik izler kuramını hatırladığımızda², ki bu aynı zamanda onun bilinçdışı kuramının temelidir, Ötekiyle karşılaşmanın bu belirleyici izinin, özne ve Öteki arasındaki denk olmayışın da bir işareti olduğunu söyleyebiliriz. İyi ki de! Çünkü denk olmayıştan doğan bu boşluk ve izi, hem Freud'un temsil kuramından yola çıktığımızda algılama-algılananın işareti- bilinçdışı- önbilinç ve bilinç olmak üzere farklı katmanlardan oluşan bir temsil sistemini/anlatıyı hazırlar hem de bunun Lacan tarafından yapısal olarak yazıldığı gösteren kuramından yola çıktığımızda özne olmanın ilk adımını oluşturur.

¹ F. Dolto, *Solitude*, Paris: Gallimard, 1994, s.381-396.

² S. Freud, *Lettres à Wilhelm Fliess, 1887-1904*, lettre 52-Aralık 1896, PUF, 2015. Ayrıca bkz. S. Freud, 7. Bölüm: Rüya süreçlerinin psikolojisi, *Rüyaların Yorumu* (1900) içinde.

Böylece hemen peşi sıra gelebilecek bir anlatıya atılım veren, hatta anlatının çekirdeğini oluşturan kökensel/birincil bastırma³, bu sefer de anlatının içinde oluşan boşluklar sayesinde bir diğer bastırma olan ikincil bastırmayı hazırlar. Bu da imkansızın, imkânsız olarak ruhsallıkta kaydedildiği, psişik olarak hesaba katıldığı, sınırlandırılıp temsil edildiği, beraberinde de düşlemsel yazıyı ve cinselleşmeyi getiren bir diğer aşamadır. Adlandırmanın *yeri* olarak simgesel Ötekiyle karşılaşan çocuk, anlatı *sürecinde* Ötekinin söylemindeki bir imkansızlıkla, Ötekinin dilsel yapısının her şeyi söylemek ve açıklamakla ilgili yapısal eksikliğiyle karşılaşır. Freud'un aktif, pasif ve yönelimsel olarak birkaç aşamadan itibaren oluşturduğu ve Lacan'ın da birbirini takip eden manevraların bir kurulumu olarak ele aldığı dürtü kuramı, özne ve Öteki arasında oluşan bu alış-verişin temel olarak Ötekinin de tamamlanmamışlığını temsil eden merkezi bir boşluk etrafında döndüğü üzerinedir⁴. Bu durumda bahsedeceğimiz tüm bu süreçlerin her birinde belirleyici olan, konuşan varlık olarak karşılanan bir insanın ne kendisiyle ne de onu çevreleyen dünyayla doğrudan ve "doğal" bir iletişim kuramayacağı ve hem kendisini hem de diğerlerini algılayışı ve bilincine varışının ancak dilsel temsiller aracılığıyla olabileceği koşuludur. O halde insan yavrusunun karşılaştığı ilk temel karmaşa, organik bir gerçekliği ve dayanağı olmasına rağmen, bunun yaşaması için yeterli olmayışı gerçeğidir ki bu da onu henüz başlangıçtan itibaren içgüdüsel ihtiyaçlar tarafından belirlenmekten uzaklaştırır. Ama aynı zamanda da yaşamın ilk aylarındaki anne-çocuk bağıllığının izi olan anne imgesini de ruhsallığın en derin, en köklü izlerinden biri yapar.

Dünyamıza hoş geldin! Karmaşa(lar) ve anlatının oluşması

Lacan, aileyi bireyin oluşmasında duygusal ilişkilerin geliştiği bir yapı olarak ele aldığı 1938 tarihli "*Bireyin oluşmasında aile karmaşaları*" adlı çalışmasına⁵, biyolojik ve sosyolojik tanımlarından farklı olarak aile sorusunun psikanalize hangi açılardan konu olabileceğini tartışarak başlar. Ve aileyi soyun devamını sürdüren üremenin biyolojik ilişkisinden ya da akrabalık sistemlerinin, evlilik şekillerinin, otoritenin yasal iletiminin, miras yasalarının sosyolojik analizinden farklı olarak *insani aile* kavramıyla ele alır. Bu türden bir kavram, aileyi her türlü toplumsal fenomeni ve ilişkiyi ilgilendiren bir yapı olarak tanımlamakla birlikte, kültürün doğal olanı öncelediği hatta doğadan bahsetmeye izin verenin bizzat kültür olduğu, dolayısıyla da yetişkinin bir çocuğun yaşamında kültürün iletilmesi

³ Burada kökensel bastırma ve birincil bastırma arasında bir ayırım yapmıyorum, her ne kadar ikisinin arasında birtakım nüanslar olsa da bu yazıda bunu ayrıntılandırmayacağım.

⁴J. Lacan *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1964), Paris, Seuil, 1973. Dürtü kuramının ayrıntılı bir işlenişi için ayrıca bkz. Jean Marie Forget, *Les enjeux des pulsion: la clinique des pulsions, une clinique actuelle*, Toulouse, érès, 2011.

⁵ J. Lacan, *Les complexes familiaux dans la formation de l'individu* (1938), *Autres écrits* içinde, Paris: Le Seuil, 2001, s.23-84. Belirtelim ki Lacan'ın bu metni kuramsal parkurunun oldukça başında yazılmış bir metindir. İlerleyen yıllarda burada ele aldığı ölüm dürtüsü, nesne, kastrasyon karmaşası gibi temel birtakım kavramları Seminerlerinde yeniden kuramsallaştıracaktır. Dolayısıyla biz de bu metni Lacan'ın farklı Seminerlerinin ışığında, topoloji kuramının aldığı önemli dönemeçlerle birlikte okumayı tercih ediyoruz.

açılarından önceleyici ve belirleyici olduğu bir yapıyı tarif eder. Sadece biyolojik bir birliktelikten ya da sayısal bir gerçeklikten ibaret olmayan anne, baba ve çocuklar, burada her ne kadar ele alınan modern toplumların çekirdek ailesiyse de anaerkil ya da ataerkil olsun, en eski zamanlardan bu yana annenin yasaklandığı belirli yasalar çerçevesinde ilişkilendirilirler⁶.

Dahası, kültür ve doğa arasındaki ayırım, her insani toplumda var olan temel bir farklılaşmadır ve karmaşa terimi de Freud'un geliştirdiği üzere doğal biyolojik itkilerden ziyade kültürel olandan çıkan bir fenomendir. Her toplum, bir çocuğun annesiyle olan doğal biyolojik bağını kaçınılmaz olarak tanımakla birlikte, bu bağ çocuğun aynı doğallıkla zorunlu olarak toplumsal tanınışını sağlamadığından, akrabalık sistemlerini de tanımlar; çünkü yeni doğanın içine doğduğu topluluktaki yerini tanımlayacak olan, soyadına kaydolduğu simgesel bir tanınmadır. Her çocuk, hikayesine birilerinin kızı ya da oğlu olarak başlar ve kendi yerini bu birilerinin diğerleriyle olan ilişkisinde her birinin bağlı olduğu kültürel bir düzenlenişte bulur. Bu anlamda Lacan'ın betimlediği *insani ailenin kültürel yapısı*, bir çocuğun dünyaya gelişini bir olgu olarak değil, ruhsal karmaşalar üreten *kültürel bir olay*⁷ olarak tartışır. Bu da temel olarak çocuğun yaşamının annenin mevcudiyetine ve sevgisine bağlı olduğu bir dünyadan, her türlü insani ilişkiyi belirleyen ve kaynağını namevcutun temsilinden alan yasanın ve zorunluluklarının dünyasına geçmesi demektir. İnsanın toplumsal bağların dışında var olamayışı, insan bedeninin de benzer şekilde ancak sözcükler sayesinde var olduğu anlamına gelir ki bu da dile girişin öncesine varsayılan doğal-duyumsal bir başka dünyayı bilebilmemizi imkânsız kılar⁸. Öyleyse doğal olanın kendiliğindenliğinin yerine simgesel bir tanınmanın geçmesi, yapılandırıcı ruhsal karmaşaları hazırlayan insanileşmenin başlaması anlamında kültürel olanın da tarifini verir.

Lacan'ın *memeden kesilme* karmaşası olarak ele aldığı ilk karmaşa, yaşamsal bir işlevin organik temelinden kaynaklansa da her toplumun kültürel açıdan farklı şekillerde yaklaştığı bir konudur da. Memeden kesilmenin ne zaman, nasıl olacağını geleneksel, modern, post-modern herhangi bir kültürde ifade ettiği anlamlar, esas olarak anne imagosunun ruhsallıktaki yazgısıyla ilgilidir. Zira toplumsal yaşamla ilişkilerin kurulabilmesi, yeni karmaşaların ruhsal gerçeklikte özümsebilmesi için bu temel karmaşanın çözümlenebilmesi, bir diğer deyişle -intihar, bağımlılıklar, anoreksia nervoza, bazı gastrik psikosomatik semptomlar gibi- ölümcül bir unsura dönüşebilecek anne imagosunun yüceltilmesi gerekmektedir. İlginçtir ki Lacan kuramının ilk evresinde olduğu o yıllarda dahi bu konuyu uzun uzadıya ölümle ve *ölüm itkisiyle* olan ilişkisi içinde çalışır. İlk imagoya olan bağımlılıktan kurtulmak, küçük insan varlığının sözcüklere atılım verdiği andan itibaren razı olduğu bir vazgeçiş simgelese de

⁶ Antropologların ve etnologların çalışmalarının ele alındığı psikanalitik bir çalışma için bkz. Moustapha Safouan, *La civilisation post-Œdipienne*, Paris: Hermann, 2018.

⁷ M. Safouan, *ibid.*, s.16.

⁸ Lacan'ın, *Sinthome* Seminerinde (1975-1976) dürtüyü gösterenin beden üzerindeki etkisi olarak tanımlaması buna güzel bir örnektir: "*Dürtü, söz olduğu için bedendeki yankıdır*", 18 Kasım 1975 dersi.

yaşamı olduğu kadar ölümü de temsil eden arzunun bu asli nesnesinin yaşam boyunca öznel-toplumsal metaforlarını üretebilme arayışı devam edecektir. Ergenlik belki de bu arayışın en aşikâr örneğidir ve bize her vazgeçişin toplumsal bir tanınma ve bu işlevi aktaran bir metafor sayesinde mümkün olabileceğini bir kez daha hatırlatır⁹.

Anne ve ölüm arasında kurulan bağlantıya geri dönelim. Freud, dürtü kuramını geliştirdiği çalışmalarının başından itibaren dürtünün temel amacının hiçbir gerilimin olmadığı cansız konuma geri dönmek olduğunu belirtir ve bunu kuramının ilerleyen safhalarında ölüm dürtüsü olarak adlandırır¹⁰. Dürtünün amacının bastırılması, yukarıda da değindiğimiz üzere kökensel bastırma olarak adlandırdığımız bir vazgeçiştir ve bu vazgeçiş ölçsüz, sınırsız, sonsuz bir zevkten, annenin zevk nesnesi olmaktan, uyarılma-tatmin ilişkisi içinde bedenden zevklenmenin anındalığından vazgeçmekle ilgilidir. En yüce nesne olan ilk aşk nesnesiyle doğrudanlığın/geçişkenliğin kaybının simgesel temsili olan ve anlama dair bir dolayım sağlayan gösteren, tam da bu noktada devreye girer. Freud'un dürtülerin yazgılarındaki son aşama olarak belirlediği yeni bir öznenin doğuşu, Ötekinin öznenin kendisiyle ve benzerleriyle olan ilişkisinde temsili olarak içerildiği bu yönelimsel aşamadır. Bu bir bakıma yaşamın ilk yıllarını belirleyen anne-çocuk ikiliğinin ihtiyaç-talep düzlemindeki karşılıklı ilişkisine, kendimizi bakılır ve dinlenilir kıldığımız içsel bir perspektif noktasının, simgesel bir üçüncünün dahil olmasıdır.

Lacan'ın Freud'un *Das Ding* kavramıyla yani sonsuza kadar kaybedilmiş olan Şeyle bağlantılı olarak geliştirdiği *extime* kavramı¹¹, insana en mahrem olanın içerideki dışsallığını belirtir. Bu kavram her ne kadar 1938'de ilksel-kökensel bir imagonun yüceltilmesi olarak imgesel-simgesel koordinatlarında düşünülse de "Psikanalizin Etiği" Seminerinden itibaren zevkin (jouissance) erişilemezliği yani *gerçekte* oluşu üzerinden yeni bir şekilde ele alınacaktır¹². *Haz ilkesinin ötesinde* kesintisiz bir zevkin anındalığını temsil eden ve mutlakiyet istenciyle temsile direnen ölüm dürtüsünün sınırlandırılıp ılımanlaşması ise ancak Freud'un Oidipus karmaşası olarak adlandırdığı bir başka karmaşanın, Lacan'ın ifadesiyle baba metaforunun devreye girmesiyle mümkün olacaktır.

⁹ Ergenlik dönüşümleri ve toplumsal düzenlenişler arasındaki ilişkinin Lacan'ın söylemler kuramından itibaren ele alındığı kuramsal-klinik bir çalışma için bkz. Serge Lesourd, *Özne nasıl susturulur. Söylemlerden liberal laf ebeliklerine*, Doğu Batı yayınları, 2018, çev. Özge soysal, Ümit Edeş.

¹⁰ S. Freud, "Pulsions et destins des pulsions", *Métopsychole* (1915) içinde, Paris, Gallimard, 1968, frs. çev. J. Laplanche & J.-B. Pontalis, s.11-43. S. Freud, *Haz ilkesinin ötesinde* (1920), İstanbul, Metis, 2001, çev. Ali Babaoğlu.

¹¹ Lacan'ın mahrem anlamına gelen "intime" kelimesinden itibaren ürettiği bu kelime, özneye en mahrem olanın yine kendisine olan dışsallığını ex öntakısıyla belirtir: *extime*.

¹² J. Lacan, *L'éthique de la psychanalyse* (1959-1960), 16 Aralık 1959 derdi, Paris, Seuil, 1986.

Ama bundan önce Lacan'ın 1936'da *ayna evresi* olarak adlandırdığı bir başka aşamaya¹³, bu metninde *müdahale karmaşası* olarak ele aldığı, rakip de olan kardeşin/benzerin müdahalesine değinmemiz gerekir. Altıncı ve on sekizinci aylar arasındaki bir çocuğun kendisini hem ailesindeki kardeşleri hem de genel olarak insan kardeşleri arasında tanıdığı ve en önemlisi de bu kardeşlerin "benzer" olarak temsil edildiği bu aşama, eşzamanlı olarak çocuğun kendisini simgesel bir gösterenle temsil ettiği "ben" in oluşma evresidir ve kendi içinde birçok dönemeci içerir.

Saint Augustin'in *İtirafı*nda örneklediği bir gözlemden yola çıkan Lacan, kendi ideal-benini benzerinde gören bir çocuğun kurduğu imgesel özdeşimden ayna evresinin ilk aşaması olarak bahseder. S. Augustin, henüz konuşmayan küçük bir çocuğun kendisini anne memesinde olan kardeşine istençle bakmaktan alıkoymadığı bir sahne betimler. Lacan bu sahneyi kardeşler-arası bir kıskançlık ya da rakiplerin tam bir karşıtlığı olarak yorumlamaktansa, küçük çocuğun kardeşinde hem kendisini tanıdığı, bir zamanlar nerede olduğunu gördüğü hem de bu tatmin sahnesinden dışlandığı imgesel bir yansıma ve yanılısama olarak tanımlar: çocuğun kardeşinde kendi ideal imgesini gördüğü bir yansıma ve bu ideale sahip olan benzeriyle kaynaştığı-dışlandığı bir yanılısama.

Beden imgesi, ötekiden gelen bu yansıma, karşıtlık, katkı ya da cevap olmaksızın oluşturabildiğimiz bir bütünlük olmadığından, küçük çocuğun öncesinde parçalanmış olarak yaşantıladığı bir bedenden, sabitesi ve tutarlılığı olan bütünlüklü bir beden imgesine geçebilmesi ancak yitirdiği şeye sahip olan benzerinin rakip olarak gördüğü bu ideal imgesine özdeşim kurmasıyla gerçekleşir. Lacan'ın *benzerin biçiminin bütünlüklü zihinsel algılanışı* olarak tarif ettiği bu özdeşim, ayna evresi öncesinde henüz bahsedemeyeceğimiz nesnenin oluşumunun da ilk aşamasıdır¹⁴.

Bununla birlikte benliğin aynadaki imgeyle özdeşimi, öznenin imgesel birliğinin süreğenliğini oluşturmasında tek başına yeterli değildir. Anne imagosunun bir devamı olarak oluşan ideal-benlik, bu imagonun ölüm dürtüsüyle olan bağlantısını hatırladığımızda, özneyi hapsinde kaldığı, anlamadığı bir aşkın içinde olduğu kadar yıkıcı bir saldırganlığın içinde bırakma tehlikesini de taşır. O halde benzerin ve ben'in henüz ayrışmamış olduğu ayna evresinin bu imgesel aşamasının insan varlığı için bir karmaşa olması, onun bu deneyimini diğer türlerden ve onların kendi türdeşleriyle verdikleri yaşam savaşından da farklılaştırır. Zira insan özne, aynadaki benzeriyle salt imgesel bir özdeşim kurduğu, yani bir nevi taklitten öteye geçemediği bu "memeli" evresini, insanileşebilmek için bir sonraki evreye taşımak

¹³ Lacan ayna evresi kuramından ilk kez 1936'da IPA'nın Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde bahseder. Metnin yine aynı kongrenin 1949'da sunulan versiyonu *Écrits*'de bulunabilir: J. Lacan, "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je", *Écrits* içinde, Paris, Seuil, 1999.

¹⁴ Nesnenin oluşumunun ele alındığı bir yazı için bkz. Özge Soysal, "Nesnenin de ötesinde nesnenin oluşumuna dair", *Psikanaliz yazıları*, sayı 25, İstanbul, Bağlam, 2012, s.117-129.

zorundadır. Diğer türlü özne kendisini ötekinin imgesinden bağımsızlaşarak tanıyamadığı narsistik bir yabancılaşmada ve aynılıkta bulur.

Öznenin S. Augustin'in betimlediği türden bir sahnenin büyüleyici geriliminde kalması, ötekiyi de bu imgesel hakimiyetten çıkabilmek için ortadan kaldırılması gereken, yoksun bırakıcı bir engelle-düşmana dönüştürür. Bozguncu bir öteki algısının benzerden ve rakipten ayrıldığı yer burasıdır; çünkü düşman, sanılanın aksine farklılığın inşa edilemediği bir aynılığın tıkanıklığında potansiyel bir tehlike olarak yaratılır. Bu tür bir çatışmanın tek çıkış yolu ise ya... ya da'dır: ya ideali yansıtan ve özneye güçsüz, yetersiz hissettiren imgeye tahammül edilir/biat edilir ya da bu imge tam tersine öznenin kendi varlığını koruması adına yok edilir. Oysaki rakip olan benzer, öznenin kendisinden başka olanı tanınmasının temsili bir yolu olarak, ele alınmayı bekleyen bir aktarım ilişkisi içinde oluşur¹⁵. Dolayısıyla da başkılığın olmadığı ikili bir dünyada kalmak, zarar verici otomatik-mekanik tekrarlara, despotluğa, sadist-mazoşist ilişkilere, baştan çıkarma ve hakimiyet üzerine kurulu narsistik ilişkilere sebebiyet verdiği gibi, paranoid zulmedilme sanrılarına, hatta şizofrenideki parçalanmışlık algısına kadar gidebilir.

Lacan tam da bu sebeple, çocuğun aynada gördüğü imgesinden, onu taşıyan ve bakışını aradığı annesine döndüğü bir hareketi ayna evresinin simgesel aşaması olarak dahil eder. Aslında bu hareketin kendisi, başka kuramcılar tarafından da işlenen imgesel bir özdeşime –Klein'in yansıtımlı özdeşimi, Winnicott'un aynalama kavramı gibi- özgün ve yaratıcı özelliğini veren aşamadır. Çünkü çocuğun aradığı bakış, aynalanmaktan, seyredilmekten ya da bir açıklama beklentisinden farklı olarak, Öteki tarafından kendi öznel, özgün niteliğinin tanındığını gösteren bir işaretidir. Çocuğun *ideal-ben* imgesinden, tekil bir nitelik sayesinde tanındığı *benlik-idealine* doğru dönüşü, arzu edilmekle birlikte yıkıcı da olabilen aynadaki imgenin yanıltıcılığının tersine, benzerleri arasında biricik olarak temsil edildiği simgesel bir yerin değişmez gerçeğini de oluşturacaktır. Değişmez bir gerçek, zira görüntüler, deneyimler, muhataplar hatta hayat değişse de gerçek, her seferinde farklı kılıklarla da olsa hem *hep aynı yere geri gelendir*¹⁶ hem de bu niteliği tekil kılan şey, aynı zamanda bir *aşk işareti* de olmasıdır ve bunu çocuğa iletmek için uzun uzadıya yapılan bir açıklamadansa, Ötekinin bilinmeyene, başka olana razı olduğunu ileten küçük ama kesin bir işareti yeterlidir.¹⁷ Kısa ve firari niteliği dolayısıyla öznenin kaçan ama onu belirleyen bu işaretin, özne tarafından yeniden keşfedilip, güvenilebileceği indirgenemez

¹⁵ Öznenin benzerleriyle olan ilişkisinin rekabet ve haset arasındaki farklılıklardan itibaren nasıl kurulduğunu ele alan bir yazı için bkz. Özge Soysal, "Psikanalitik bir deneme şiddet: Ötekinin yıkımı", *Doğu Batı düşünce dergisi* "Şiddet" sayısı, no.43, 2007-08, s. 129-139.

¹⁶ J. Lacan *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1964), 12 Şubat 1964 dersi, Paris, Seuil, 1973.

¹⁷ Lacan, *Aktarım Seminerinin* (1960-1961) 7 Haziran 1961 tarihli dersinde Freud'un *Kitle psikolojisi ve Egonun Analizi* (1921) adlı çalışmasının *Özdeşim* bölümüne referansta bulunur ve bu tekil nitelikten, Freud'un *ein einziger Zug* teriminden yola çıkarak bir gösterenden ziyade bir işaret olarak bahseder. Gösteren diyebilmemiz için gösteren zincirinde yerinin olması, zincire eklenilebilmesi gerekir, bu daha sonraki bir aşamadır; buradaki *anlık* durumda söz konusu olan Ötekinin onayına, kabulüne, rızasına dair bir işarettir.

bir başkalığın simgesel yerine yerleştirilmesi, Lacanyen bir analitik sürecin de kanımca en önemli ve özgürleştirici özelliğidir.

O halde çocuğun aradığı bakışla birlikte “evet, bu gördüğün sensin” adlandırmasının gelmesi, imgeyi ve sözü, bakış ve ses dürtü nesnelere¹⁸ birbirine bağlayarak ruhsal ekonomide temel bir yer değiştirmeye sebep olur. Çünkü çocuk Ötekiden gelen bu adlandırmayla hem ilk defa kendisini diğerleri için temsil edebilecek bir ben’e kavuşur hem de bu imge, aynada yansıyan beden birliğinin Ötekinin arzusunu ileten sözcüklerle ve tekil bir nitelikle bağlanmasıyla sabite kazanıp, içselleştirilebilir. Bununla birlikte çocuk her ne kadar aynadaki imgenin kendisine ait olduğunu bildiği bir ben’e kavuşsa da ayna evresinin bu son aşamasında temsile girişle birlikte kaçınılmaz bir kayıp da oluşur. Bu da imge ve beden sözün dolayımıyla birbirinden ayrışmasını ilgilendiren bir kayıptır. Zira çocuk, annesinin aynadaki imgesini aynı zamanda gerçeklikte yanında bulunan bir mevcudiyet olarak doğrudan görüp bunun sağlamasını yapabilir de kendisini aynadaki imgesi olmaksızın doğrudan görebilme şansı yoktur. Çocuğun annesinin onayını, bakışını ve sözcüklerini aradığı manevrası bu açıdan oldukça önemlidir, çünkü çocuğun annesine doğru döndüğü hareketi, eylem ve nesnesi, imge ve gerçek arasında kaybedilen bir doğrudanlığın bundan böyle temsille telafi edileceği yeni bir mantıklı zamana açılır.¹⁹

Bir üçüncü karmaşa olan *Oidipus karmaşası* bu noktada devreye girer²⁰. Çocuğun o zamana değin birbiri ardına metonimik olarak biriktirdiği tüm duyumsal deneyimler, ayna evresinden itibaren karşılaştırmanın, birleştirmenin, karşıtlığın dolayısıyla da hatanın ve yanılma payının olduğu yeni bir zamansallıkta temsil edilerek düzenlenebilir. Ve tüm bu işlevleri, farklılığı, önceliği mümkün kılan ruhsal öge, çocuğun metaforik işleyişe girdiğini gösteren fallik gösterendir. Ayna evresi, Oidipus karmaşasında kazanılan bu yeni işleyişe açılmadığında, aynadaki imge de salt kurgusal bir imge olarak kalır, bir başka deyişle çocuk annenin imgesel bir uzantısı, arzusunun yer değiştiren metonimik nesnesi olmaya devam eder. Çocuğun bu aşamada her ne kadar annenin geliş-gidişlerinden elde ettiği birtakım işaretler, farkına vardığı bazı tekrarlar bulursa da zaman ve mekân soruları henüz ikili lineer bir boyutta, ayna evresinin küresel düzleminde ve sabitenin annenin varlığından bağımsızlaşmış temsil edildiği bir ritme henüz erişilmemiştir.

Çocuğun annenin geliş-gidişlerden itibaren henüz cevaplayamadığı karmaşık birtakım sorularla baş başa kalması, sadece eylemin sonucuna göre çıkarımda bulunduğu kaygı uyandırıcı bir aşamadır: *Fort-Da* oyunundaki “geliyor, seviyor/istiyor; gidiyor, sevmiyor/istemiyor” ikiliğinin tekrarı gibi. İşlev ve

¹⁸ Ayna evresinin etkilerinin yeniden gündeme geleceği ergenlikte arzu nesnelere konumunu kazanacak olan bakış ve ses, narsistik süreçleri de cinselleşmenin yeni verilerinden itibaren harekete geçirir. Bkz. Talat Parman, “Narsistik süreç olarak ergenlik”, *Ergenlik ya da merhaba hüznü* (2000), İstanbul, Bağlam, 2003, s.114-122.

¹⁹ J. Lacan, *Le temps logique et l’assertion de certitude anticipée* (1945), *Écrits* içinde, Paris, Seuil, 1999.

²⁰ Lacan’ın hem ilk defa baba metaforundan bahsettiği hem de Oidipus karmaşasının üç zamanını betimlediği Semineri *Les formations de l’inconscient* (1957-1958) Semineridir (Paris, Seuil, 1998).

mevcudiyet birbirinden henüz tam olarak ayrışmamıştır. Annenin bu beliriş-kayboluşlarının berisinde bulunan nedeni araştıran çocuk, annenin arzusunun ne olduğu sorusuna da giriş yapar. Fakat bu neden, henüz bilmecemsi “x” bir nedendir ve annenin geliş-gidişlerinin gösterileni olarak spekülatif yani muammalı bir düzlemde kalır: Tesadüf? Şans? Keyfiyet?... x? Bu soru her ne kadar annedeki *başka bir şeyin arzusunun*, fallik nesnenin çocuğun yaşamında belirmesinin ilk biçimi olsa da söz konusu olan henüz anneden ayrışmamış imgesel bir nesnedir. Ve çocuk da var gücüyle annenin arzuladığı bu nesne *olmak* ister. Arzuladığı, annenin arzuladığı şey olmaktır.

Beden imgesiyle birlikte çocuğun dünyasının sabite ve tutarlılık kazanması, imgenin kurgusal bir boyuttan (image spéculaire), çocuğun kendisini ileriye yansıtabildiği gücül/potansiyel (image virtuelle) bir boyuta geçebilmesine bağlıdır. Bu da annenin, babanın *örtük* olarak bulunduğu kendi keyfi yasasından, babanın bir metafor olarak annenin söyleminde *dolayımlandığı* bir sonraki aşamaya geçebilmesiyle gerçekleşir. Nesnenin annenin tamamlayıcı tatmin nesnesi olmaktan çıkıp, simgesel/fallik değerini kazandığı bu aşama, çocuğun konumuna dair bir yer değiştirmeyi içerdiğinden Oidipus’un en kritik dönemecini temsil eder.

Hatırlayalım ki çocuğun ayna evresine girişi, henüz konuşmaya başladığı, cinsiyet farklılığını yalnızca algılamakla kalmayıp, bu farklılığın onun için bir anlam ifade etmeye başladığı bir zamandır da. Gerek cinselliğin bir çocuk için her zaman erken olan keşfi, gerekse de annesi ve babası arasındaki ilişkinin cinsel niteliğini sezinleyişi, çocuğun annenin arzusunda olduğunu sandığı bir yerde olmadığının zorlu olduğu kadar zaruri bir deneyimdir de. Ama hem annenin tüm güçlülüğünü sınırlandıran hem de tatmin nesnesini merkezdeki yerinden eden bu yer değiştirme, annenin çocuğuyla olan ilişkisinde öncelikle kendisini ilgilendiren bir mesajın, babanın hayır’ının tanınmasından geçer. Annenin, kendi arzusunun kaygı uyandıran metonimik akışı yerine kastrasyonun kesme, durdurma işlevine sahip bir başka göstereni ikame etmesi, baba metaforunu da annedeki Öteki, yani “Öteki’deki Öteki” olarak tanımlar. Annenin gösteren zincirinde Baba kavramının yasanın yeri olarak temsil edilmesi, gösteren zincirinin de ancak yasanın bu yerinden itibaren var olduğu anlamına gelir.

Çocuk, ayna evresinde karşılaştığı annesinin bakışının kendi gerçekliğinin ötesine uzandığını deneyimlediğinde, annenin arzusunun erimiyle ve bu arzunun işareti olan fallik gösterenin önemiyle karşılaşır. Elbette bir çocuğun insani ilişkileri düzenleyen bu gösterenin önemini anlaması, annenin sözcüklerinde aradığı eksiklikle ve bu eksikliğin temsil edilebilmesiyle ilgilidir. Zira annenin bir kadın olarak babadaki erkeği arzulaması, çocuğun annenin söyleminde baba metaforunun etkisi olarak ayırt ettiği simgesel bir nitelikle, arzunun göstereniyle ilgilidir.

Annenin bir erkek olarak babada arzuladığı şey, babanın erkek kimliğini yapılandıran cinsel bir atfa gönderimde bulunur. Anne, fallik gösterene yaptığı bu gönderimle hem kendisinin bir kadın olarak

konumunu hem de babanın eril cinsel kimliğini işaret eder. Böylelikle çocuk da fizyolojik gerçekliğinin ve sadece bu gerçekliği temel alan toplumsal tanımların da ötesinde kendi cinsel kimliğini yapılandırmada bu özel gösterenden, annenin arzusunun kaynağını ve hedefini temsil eden bu gösterenden dayanak alabilecektir. Bu özel bir gösterendir, zira ebeveyn çiftinin cinsel ilişkisini harekete geçiren unsur, gerçeklikte somut olarak açığa çıkan bir unsur olmayıp, gösteren zincirinden dışlanmış, bastırılmış bir gösterendir. Babayı bir erkek olarak anne için özel kılan şey, söyleminde dile getiremediği bir unsur olsa da ilişkiye rengini ve tonlamasını veren, tam da bu tam olarak açıklanamayan şeydir. Annenin sözcüklerini yönlendiren bu simgesel öge, çocuğun ayna evresinde aşk işareti olarak algıladığı tekil nitelikte de benzer bir işleve sahiptir. Çünkü çocuğun aynadaki imgesinden anneye dönüşü esnasında bir anlığına da olsa yakaladığı şey, nasıl görüldüğünden ve bunun tarifinden çok (güzel, şirin, akıllı, yetenekli vb.) görünenin berisinde yani aynanın derinliklerinde bulunan bir “tılsım” daıdır. Böylece kız ve erkek çocuk için olmak/sahip olmak diyalektiğinden itibaren rekabetin, özdeşimlerin, dolayısıyla da cinselleşmenin içine girebileceği bir anlatı kurulabilir ve bu öznel anlatının oluşmasını sağlayan kurucu bilinçdışı öge, ikincil bastırmaların nesnesi olan fallik gösterendir²¹.

En nihayet, karmaşanın son dönemecini temsil eden Oidipustan çıkış, babanın örtük ya da aracı konumlarından farklı olarak kendi *gerçeğinde*, öznel sözünde belirmesiyle gerçekleşir. Babanın arzulayan *gerçeğinde* konumlandığı bu aşama, fallusun da eksikliğin göstereni olarak asıl konumunu aldığı, ergenlikte yeniden etkililiğini gösterecek olan aşamadır. Madem ki baba annenin arzusunu harekete geçiren nesneye, fallusa sahiptir, sahip olduğuna ancak kendi adına üstlendiği bir vazgeçiş ve bastırma sonucunda sahip olabileceğini kanıtlamak durumundadır. Bu da bir babanın ancak insani simgesel yasanın, ensest yasağı yasının taşıyıcısı olduğu ve bu yasaya kendisinin de tabi olduğu bir konumdan gerçekleşebilir. Annenin arzusunda özel bir yere sahip olan baba, bir erkek olarak diğerlerinin sahip olmadığı şeye sahip olduğunu kanıtlamak durumundadır; ama bu kanıt dayanağını sadece kendisinin de mutlak doyum nesnesinden vazgeçtiği bir eksiklikten alabilir ki bu da babanın yasayı dikte ettiği ama kendisinin tabi olmadığı otoritesinden farklı olarak, *babanın öznel sözünün* narsistik olmayan *otoritesinin* temel koşuludur.

Babanın arzulayan kimliğinde belirlediği bu aşama, anneyi simgesel bir nesneden -fallustan- imgesel olarak yoksun bırakan tüm güçlü bir babadan farklı olarak, kendisine eş olarak seçtiği kadını donattığı, çocuğa da buna gelecekte sahip olabileceği vaadini verdiği bir çözümlenmiş aşamasıdır. “Bugün değil, ama daha sonra” şartı, çocuğu vazgeçişe ve bastırmaya tabi tutmakla birlikte, kendisini ileriye

²¹Çocukluk psikozlarının nevrozlardan ayrıştığı yer, bu ikincil bastırmanın gerçekleşemeyişi düzeyindedir. Annenin tüm güçlülüğünü sınırlandıran fallik gösterenin çocuk tarafından tespit edilemeyişi, öznel bir anlatının oluşmasına izin vermediği gibi, çocuğu dünyasını düzenleyen mantiki-simgesel bir unsurdan da mahrum bırakır. Konunun ayrıntılı bir işlenişi bkz. Eva Marie Golder, *Au seuil de la clinique infantile*, Toulouse, érès, 2013.

yansıtıp konumlandırabileceği bir geleceğin kapılarını da açar. Bu elbette ergenlikte kaçınılmaz olarak geçerliğini yitirecek bir vaattir, fakat bastırmanın, sınırların ve fallusun simgesel yerinin yeniden etkili kılınması için ergenlik dönemine özelliğini veren flört oyununun, cinselleşme dinamiklerinin içine girebilme becerisini ve yeni bir anlatı oluşturabilmenin mantığını temellendirir.

Tutkularımızın erişilmez kaynağında bulunanı *-Das ding-* yüceltmenin bir aracı olan nesne, Lacan'ın deyimiyle artık saygı duymak zorunda olduğumuz bir mesafededir. Böylece birbirinden farklı ruhsal katmanları birbirine bağlayan kastrasyonun tanımı da belirginleşmiş olur: "Babanın *gerçeğinin*, çocuğu *imgesel* bir nesneden *simgesel* olarak eksik bırakması". O halde ne gerçek ne de imgesel, Oidipus karmaşasının bu simgesel boyutu olmadan bir anlama ve işlerliğe sahip değildir. Bu aslında Lacan'a Freud'un çocuk cinselliği kuramından temellenen bu karmaşayı bir arzu kuramına dönüştürme cesaretini veren şeydir de. Baba metaforunun arzunun yegâne düzenleyicisi olduğu bu kuram, aynı zamanda insanileşmenin, "zevki medenileştirmenin" bir kuramıdır da. Ve son kertede bize insani yasanın dayandığı şu etik ilkeyi hatırlatır: tatmin, ancak bir başkasının arzusunu tanımaktan geçerek elde edilebilir ve bu da aslen öznenin kendi özgünlüğünde tanınma arzusudur.